

Life and sin are compatible things. If there is a body it must be sin. But body was given by God. That is the dangerous conclusion that God permits sin and at the same time punishes for it. The comic edgings are about reproach to the world creator that he made the world not perfect.

Keywords: sacralization, desacralization, literature, chaos, harmony, comic edgings, hagiographical instructions.

Патерикіна В., кандидат філософських наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, Донбаський державний технічний університет (Україна, Алчевськ), zelenlist@mail.ru

Десакралізаційні мотиви в українському літературному творчестві XVII–XVIII ст.

Цель исследования – определить характер литературных произведений украинского литературного пространства XVII–XVIII столетий. Используются методы культурно-исторического анализа, системного подхода, диалектики. Основные полученные результаты: литературные произведения украинского культурного пространства XVII–XVIII столетий пронизаны десакрализованными мотивами, в которых содержатся идеи отхода от систематизированного взгляда на бытие человека.

Ключевые слова: сакрализация, десакрализация, литература, хаос, гармония, шуточные канти, агиографические памятники.

Одним з характерних визначень сакрального є його здатність приборкувати хаос, бути стримуючим началом людської тілесності. Паралельно із сакральним культурі людства притаманні вектори десакралізації. Сучасна культурологічна думка наділяє рисами десакрального постсучасну культуру, позбавляючи попередні періоди тенденцій хаосу. Але, на нашу думку, вектори десакрального притаманні і попереднім періодам, зокрема українській культурі барокового періоду, коли домінували афектація, непередбачуваність, динаміка.

Метакатегорія сакрального досліджується зарубіжними та вітчизняними дослідниками протягом останніх десятиліть. Загальні підходи до поняття сакрального розглядаються у творах Р.Отто, А. де Бенуа, П.Труссона, М.Еліаде, Р.Каюа. Російські дослідники О.П. Забіяко, О.В. Медведев, Д.О. Пригов, О.М. Лідов розробляють проблеми співвідношення людини й сакрального, світоглядні вектори сакрального, диференціацію сакрального, святого та священного. Серед вітчизняних науковців варто визначити В.К. Суханцеву, В.М. Шелюто, В.Д. Ісаєва, М.А. Козловець, В.Л. Огудіна, які досліджують як саме поняття сакрального, так і його проявлення у часі, просторі, природі. Літературні твори українського культурного простору різних епох досліджувалися О.І. Білецьким, М.М. Сулимою, Л.В. Ушкаловим. У контексті цього дослідження у періоді барокової культури виокремлюються ті мотиви, які відбивають бажання систематизувати буття або, навпаки, закарбувати тенденції до деформації сакрального.

Довести, що українській літературі барокового періоду притаманні христологічні мотиви, спрямовані на сакральне бачення світобудови. Але паралельно з ними існували жартівливі канти, кансони, побутові пісні, в яких відбивались тілесні бажання, земні стосунки між людьми. Цей пласт української літератури спрямований на десакралізацію, тобто руйнування сталих норм моральних засад. Однією з цілей статті є логічний висновок, що десакралізація притаманна не тільки постсучасності, а супроводжує культуру попередніх періодів.

Період XVII–XVIII століть в українській культурі просякнутий вишуканістю, суперечливістю, напруженістю. Святковість, примхливість бароко нібито не залишають місця для передбачуваності, а відкритість до багатоматіття світу зумовлює динаміку, яка важко фіксується у чомусь сталому й прогнозованому. Не може земне, комічне, потворне, трагічне утримувати у своєму полі піднесення й відбувається розрив сакральності або її деформація. Цей період знає христологічні мотиви, духовну лірику, жартівливі канти, кансони, які утримують сакральне та десакральне.

Окрім христологічних мотивів, українська барокова духовна лірика відбиває церковний календар, який за тематикою поділяється на чотири групи. До першої належать так звані Господські пісні, тобто ті, які виконуються на Господські свята. До другої групи належать пісні Богородичні, тобто створені для виконання на Богородичні свята або на честь чудотворних ікон Пресвятої Діви Марії.

УДК 291.3

Патерикіна В., кандидат філософських наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, Донбаський державний технічний університет (Україна, Алчевськ), zelenlist@mail.ru

Десакралізаційні мотиви в українській літературній творчості XVII–XVIII ст.

Мета дослідження – визначити характер літературних творів українського культурного простору XVII–XVIII століть. Застосовані методи культурно-історичного аналізу, системного підходу, діалектики. Основні одержані висновки: літературні твори українського культурного простору XVII–XVIII століть просякнуті десакралізованими мотивами, в яких міститься ідея відходу від систематизованого погляду на людське буття.

Ключові слова: сакралізація, десакралізація, література, хаос, гармонія, жартівливі канти, агиографічні пам'ятки.

Paterykina V., candidate of philosophical sciences, associate professor, chair of social and humanitarian disciplines, Donbass State Technical University (Ukraine, Alchevsk), zelenlist@mail.ru

The desacralization reasons in the Ukrainian literary creativity of the XVII–XVIII centuries

The aim of research – to define character of literary works of the Ukrainian literary space of the XVII–XVIII centuries. The methods were used: cultural–historical analysis, system approach, dialects. The main results were obtained: The Ukrainian lyrics of XVII–XVIII centuries reflected philosophical problem of happiness. God is a final goal of the person, but person is prevented by physical passion. The Christian virtues were shown in inheritance to the Christ.

The best human feelings were embodied in oral creativity and book edgings. Love not always adjusts on positive feelings. Love acts as a desacralization when sacral is directed on chaos destruction and harmony deduction. Non–material concepts direct a condition of the lyrical hero and he tries to affect them by means of sacral force – God. The faith of the hero can separately exist from him, make such acts which are leads to sorrow, that is desacralization. Hope remains on force, which is more powerful than faith; this force can change mood of the hero and adjust him on harmony with the whole world and with himself. The hero address to God again, which incarnates the sacred begin. In a hero opinion the sacral must influence on elements, with what human not able to manage. The comic edgings are oriented on the profanny world and differ widely from the moralistic edgings. The contents of comic edgings are beyond a social obligation that is the morals feel deformation that testifies about a desacralization of character of comic edgings. The comic edgings don't give sacredness to attendants of a cult.

The subject of the relations between God parents was popular in the Ukrainian national creativity in XVII–XVIII centuries. The Christian morals forbid intimate relations between God parents and in a counterbalance to official dogmatic installations national wisdom puts forward the vision of the subject. In comic edgings the sacral gives way profanny which positions healthy physical requirements in contradict to Orthodox church establishments. Externally they are executed and it is possible to neglect them in the middle.

Literature creativity of XVII–XVIII centuries shows that not only ordinary people make strange acts, but also those who are linking God and people. In comic edgings it is shown the ironic relation to sanctity carriers and through them – to sacral. In spite of the person status he lives under terrestrial laws. The comic edgings give an opportunity to person to draw a conclusion how to behave himself. They are show situation which are cause laugh. When there is a rupture of harmony laugh appears, that is desacralization.

Третю групу становлять пісні про святих, четверту – пісні молитовні та покаянні.

Філософська проблема щастя бентежила думки представників барокового періоду. Щастя сприймалося як найвища благодать, без сумніву, така, що має надприродне походження. В іншому безсмертному житті людині доступна благодать, бо вона є метою Божого творіння. Звідси кінцевою метою людини є Бог, а його споглядання – найвище щастя для людини Богомисля. Але на шляху «обоження» людина переживає боротьбу із плотськими пристрастями і прикладом взірця християнського поведіння є життя святих – як досконалий ідеал наслідування Христу. Агіографічні пам'ятки українського бароко відбили взірці морального наслідування християнських чеснот.

Найвищі почуття втілює у любовно-ліричних кантах, які базуються на уснопоетичних образах та книжкових засадах. Книжкові канти та фольклорні традиції впливають одне на одного, що проявилось у збільшенні кількості деталей, елементів діалогізації, солілоквиї (розмови із самим собою), театральності, у збагаченні народних кантив мотивами чужини, у появі балад та міських романсів.

Любовно-ліричні канти не завжди пройняті радістю, скоріш навпаки, бо більшість із них просякнута тугою, сумом розлуки, або неподіленого кохання. Автори кантив виділяють «Я» – особу, яка гостро й чутливо сприймає світ, та окрім «Я», – природний /конкретний/ предметний світ й нематеріалізовані поняття, які протиставлені герою. Постійне звертання ліричного героя до птахів (голуб, голубонька, зозуля, соловейко, сокіл, перепеличенька), до річок («Быстренькия реченьки, холодные водоньки./ Помозите плакати, миленького чекати!»), до лісів виводить об'єкти за межі буття героя, і в той же час наближує до нього. До цих сил можна звернутися, бо вони, хоча й відсторонені, але видимі, відчутні, а ось інші поняття нібито й існують, але якісь недоторканні, потойбічні. Якщо їх визначити, одразу стає очевидною їх сутність: нематеріальні, невовимі у просторі й часі, а вплив мають величезний. «Печаль», «горесть», «скорбь», «злость», «фортуна злая», «жалость» – це поняття, які знаходяться нібито ззовні і керують станом ліричного героя. Вплинути на них герой намагається за допомогою сакральної сили – Бога, що скеровує нематеріальні поняття для потреб людини.

«Ах, злая печаль в сердце мне вселися./ Горесть несносна люто вкоренися./ Увы, мя горька печаль уязвляе./ Скорби и злости в сердце представляет./ Не имею аз ни малой радости./ Живу в печали и всегда в жалости./ Стесненный горем, что чинить не знаю./ Ибо радости никогда не выданно./ Жестоко счастье всегда мне бывает./ Фортуна злая злости прибавляет./ Благое в злое всегда пременяет./ Радости моя в печаль обращает./ Остаюсь, печалью уязвленный./ Жалостию, злом, всегда сокрушенный./ не зрю отрады, ах, ни вдень, ни вночи./ Не спят никогда мои бедны очи». Цей вірш невідомого автора поєднає особисте «Я» з тими впливовими силами, що знаходяться ззовні й вибудовують лінію поведінки та взагалі всього життя героя.

Доля навіть може існувати окремо від героя, робити такі вчинки, що ведуть до смутку, його розгубленості. («Доля моя по гриби ходила./ Доля моя коробку сгубила./ Сяду ж бо я в зелененьком румне./ Ачей приїде моя доля ко мне./ Уже ромен увесь посыхае./ Моя доля ко мне не бывает»). Надія залишається на силу, яка потужніша за долю, фортуна; ця сила може змінити настрої героя, на неї можна покластися навіть у такій інтимній справі, як кохання.

«Боже, Творче в небе, хвалу даю тебе./ Дажь ми друга мила, сердечна, едина!»; «Оставилась ты мене, слугу свого./ Образилась ты Бога жива его»; «Пойду ж бо я полем – обложимся./ Не карай, Боже, лихим мужичищем!/ Поплыну ж бо я бистою водою./ Не карай, Боже, лихою женою!/ Коли Бог мой мене не забуде./ Доля моя навеки при мне буде»; «По сьом боце дивчинонька пана бога просит:/ Бодай коса сломилася, а брус перебился./ А чтоб же, мой козаченьку, по мне не журился!./ Заслепи, Боже, врагам моим очи./ Чтоб не глядели и во дни, и вночи!/ Бо с голубочком и я раскушуся./ А глядеши, кто хочет, не боюся!»; «Вручаю тебе, девчину, всещедрому Богу»; «Пришлю аль-

бо и сам к тебе буду, Бог даст, на Покрову./ Если хочешь, возьму, миленькая, тебя, черноброву»; «Куды очи мои глянут, то серденько мило./ Дай Бог мого нелюбого не свете не было!»; «Все я тебе покидаю, Господеву поручаю, до-ручаю!/ Нехай тебе поздоровит, и во всем ты благословит./ Девчинонько, сердце мое, сивенкая голубонько./ Бо я тее не забуду, если даст Бог, здоров буду». У наданих уривках сакральне повинно подіяти на стихії, з якими сама людина не здатна впоратися. Збентеженість та хаотичність почуттів можуть прийти до ладу, якщо звернутися до верховного заступника в образі Бога.

Зовсім інший настрій у жартівливих кантах, бо заданий реєстр орієнтований на профанний світ з його стихією плоті, з жартами, що реанімують тілесні потреби, із буденними стосунками звичайних людей. Певна річ, що жартівливі канти далекі від моралістичних за змістом, до того ж неможливо вимагати від них суворої дотриманості в настанових у поведінці. Їх природна наповненість полягає в розкутості, саме у виході за рамки соціальних обов'язків. Уже сама спрямованість на жарт і назва кантив виправдовують фривольні натяжки, а іноді й неприховані сюжетні, вислови. Змінюється навіть ритм побудови канта: він стає швидким, має багато повторів, приспівів, що не несуть змістовного навантаження, а скоріш емоційний настрій через алітерацію.

«Да уловлю ж я тешеньку и свою родную свестеньку./ Привяжу ж я до столпа, а сама пойду до попа./ Да благослови ж ты мне, отченьку, повалити тешеньку» [1, с.47]. Навіть даремно шукати в цих рядках сакральне ставлення до служителя культу та наділення святістю його постаті. Крім того, до служителя культу автор звертається допомогти не в якомусь священнодійстві, а з проханням «повалити тешеньку», тобто йдеться про взаємостосунки між ріднею.

Починаються канти з опису буденної справи, якою живе людина – це орання ниви, жнива, тіпання конопель, кування заліза тощо. Ніби нейтральна побутова тема, заявлена на початку канта, розгортається в хоча й мініатюрну за формою, але доволі широку за змістом панораму невеликого побутового дійства. Прикладом жартівливого канта може служити наступна пісня, яка починається з буденної дії: «Велела мне мати зелен ячмень жати». Але в зав'язці сюжету з'ясовується, що під жаттям мається на увазі зовсім інша дія. «Ячменя не жала, меж межі лежала», – розповідає дівчина. Мати спонукає: «Лежи, моя дуненько./ Лежи, моя серденько!». Фізичні муки дівчини схоплені й відбиті фразою: «Ячменное зерно укололо в стегно» і знов наказ матері у вигляді приспіву: «Терпи, моя дуненько./ Терпи, моя серденько!» [1, с.47]. У кульмінації пісні вже не згадуються жнива, як алегоричний образ, а без нашарувань мова йдеться про відкриту розпусту: «Велела мне мати за шелех раз дати./ Давай, моя дуненько./ Давай, моя серденько!/ Шелеха не взяла, семь раз даром дала./ Давай, моя дуненько./ Давай, моя серденько!». Ось так вишукано, метафорично в соромітницькому канті, у якому шість строф, показана трагедія дівчини. Хоча фарби у канті веселі й сама героїня глузує з себе і з ситуації.

Ще один жартівливий кант починається з відстороненої дії орання при дорозі, а далі сюжетна лінія веде до дівчини, яка «ночевала с школярами.../ Да под черными соболями». З великих приспівів, з грайливого тону канта проглядають збентеженість та неспокій: «Гей, гей, мне тепленько./ Гей, гей мое и серденько./ Да горить же моя душенько». Над тілесним можна жартувати, вважає народна мудрість, либонь із жартом не так страшно буде усвідомлювати наслідки тілесних втіх?

В українській усній народній творчості найпопулярнішою залишається тема стосунків між кумом та кумою. Може саме тому, що християнська мораль забороняє інтимні стосунки між хрещеними батьками дитини, а на противагу офіційним догматичним настановам сакрального народна мудрість висуває своє бачення цієї теми вже на рівні глузування (профанне). Тільки один приклад із барокових жартівливих кантив підтвердить думку, що сакральне поступається місцем профанному, яке позиціонує здорові тілесні потреби всупереч ортодоксальним церковним

настановам. Зовні вони виконуються, а зсередини ними можна нехтувати, при цьому роблячи це з гумором.

«Пошла кума горевать, да на ниву зажинать./Да нажала снопик, да нажала и другой./Ой кум до кумы да межею прилез./Стал кум куме догадать, чем куму даровать./Даровал бы я куму теми сапогами.../Стала кума обувать, стала ногу задирать./Кум куме здивовал, чево сроду не видал./Чи ты, куме, дурень, чи ты неразумен? Чи ты в лесе не бывал, чи ты зверя не видал?» [1,с.50–51]. Іншомовна розповідь про нібито сторонні речі ховає інший шар, де дійсність пов'язана з небезпечними забавами. Причому, що людина усвідомлює цю небезпечність і свідомо наражається на неї, але рятує себе жартами.

Недосконалість буденного/профанного світу, навіть трагізм його колізій, бароковий стиль одягає у візерунчастість донесеного до читача або слухача. Сімейні ситсунки (не завжди святкові та урочисті) теж відбилися у жартівливих кантах. Пісня, побудована на протиріччях, пом'якшує трагізм ситуації, бо природа гумору базується саме на заміні того, що є, тим, чого не буває й бути не може.

«Бил меня муж, мой муж, мужичок./Навязав ниточку на соломиночку,/Кость перебил, перебил, перебил/... Бил меня муж два раза вдруг:/ Тоненьким прутиком с веничка хлыстиком:/Чик, чик, чик, чик, чик, чик» [2,с.52]. Але жінку не засмучує поведіння чоловіка, бо над приниженням гідності домінує жарт.

«Я ж того зла млада стать легла:/Встала раненько, умылась бельенко:/ После дала и позавтракала и пожаловала./Съела я вола и два барана,/ Семьдесят поросят, осьмеро гусят./ Три горшка каши, еще голодна». У реальному житті ситуацію важко змінити, то хоча б в уяві, що вербалізована в пісні, можна це зробити, та ще й у жартівливій формі – тоді життєві обставини не здаються такими нездоланними.

Не тільки звичайним людям притаманні чудернацькі вчинки а й тим, хто є зв'язком між Богом та людьми. І знов таки простежується іронічне ставлення до носіїв святості, а через них – до сакрального. У канті, що поданий далі, без поблажливості до попа та попаді (його дружини) показано їхню гріховність. Зовсім не святі, богобоязливі істоти він пиє, вона не цурається зв'язку з молодиками. «А во поли, во удоли церковка стояла,/ Там попадьа добра была, людей избирала./ Сходилися во церковку Богу ся полити./ Попа в церви не застали, ушел пива пити./ Хвалилася попадьа село палити./ Что некому попадью в сене повалити./ Изобразился селянин и попадью повалил...» [1,с.53]. У людських вадах не міститься трагедії в поданні їх жартівливими кантами. Незалежно від статусу людина живе на землі за земними законами. Жартівливі канти надають право вибору людині самій зробити висновок, як себе поводити. Вони не моралізують, а показують які ситуації викликають посмішку, які – сміх. А сміх виникає тоді, коли відбувається розрив гармонії.

Бурлеско-сатиричне ставлення до дійсності відбито у жартівливих кантах, а в соціальних та моралістичних – відтінки значно змінюються. Звучать стриманість, поміркованість, а у формі кантів відсутні грайливість, швидкий та дрібний темп.

Приниження дівочої гідності сприймається як трагедія без пом'якшення фарб, без приховання за грайливі приспіві. Один із кантів починається побутовою сценою, яка не натяка на драматичне завершення фіналу: «Два брати мили сено косили./ Да там при долине./ Третья сестра кушанье несла./ Да там при зеленой./» [3,с.54]. Драматизм зростає з появою двох дворян, які дали дівчині коней по-тримати, а «сами сели, кушанье съели». Аллегорично показано приниження дівочої гідності, після чого настає розв'язка: «Пустила кони в чистое поле./ Сама бросилась в Черное море./ Нех мое тело рибоньки съели./ Нех мои руки не стерпят муки./ Нех мои очи песочек сточи./ Русы косы вода поносит./». Соціальна колізія відбувається у сфері профанного, а до сакрального підноситься честь, яка дорожча за життя. Усвідомлення того, що тіло буде піддаватися знищенню, не таке жакхливе, як докори совісті про-

тягом життя. Дилема обирання смерті перед життям, яке буде просякнуте соромом, вирішується на перевагу смерті.

Ще один кант «Журавль» просякнутий жалем «нестерпимим» за зміною пір року, а якщо брати більш широкий діапазон, то це туга за швидкоплинним життям, перебіг якого не залежить від жодної істоти, а тільки «Бог всем керует». Той же мотив швидкоплинності часу простежується в іншому канті, і знов автор скаржиться на «жаль несносний». Запитання «Где златые лета?» неминуче знаходить відповідь у закінченні життєвого шляху. Смерть підкорює всіх: «О смерти незбожна, же и на гетмана./ Подкосишь рог свій, на всякого пана./ Нене только и прина мне змилуйся./ А о моей смерти угамайся» [3,с.56]. Те, що смертна людина не зможе збагнути, на що не може вплинути й що подолати, викликає почуття утаємниченості, жаху.

Цікава думка про те, що життя й гріх – речі сумісні, а смерть – завершення гріха, пронизує моралістичний кант: «...Сам не знаю, как на свете жити./ Бывши с телом, на свете Богу не грешити?/ Я хочу жити и еще грешити./ А тут кажут умерти и во гробе гнити. А я о смерти не помышляю./ О покуте не мышлю ани теж ся каю». Герой відверто зізнається, що його лякають страшний суд, вічність, смерть, пекло й вогонь вічний. Якщо є тіло, то воно грішне. Але ж тіло дано Богом, тобто звідси виходить дуже небезпечний висновок про те, що Бог дозволяє гріх і тут же карає за нього. Якесь докора творцві світу за те, що створив його недосконалим, звучить у канті й про суперечності тілесного/гріховного й високого/безгрішного.

Українська літературна творчість XVII–XVIII століть містить багатожанрові твори, які відбивають ментальність барокової культури. Христологічні мотиви відбилися у ідеях наслідування життю Христа, бо він сприймається як взірць моральних чеснот. Такий ідеал спрямований проти хаосу, що у контексті цього дослідження сприймається як сакральне. Ще один пласт української літератури відбиває тілесні потреби, звичайне життя простих людей. Порівняно із христологічними мотивами жартівливі канти, кансони втілюють руйнування моральних настанов, що свідчить про десакралізацію. Ця тенденція притаманна не тільки сучасній культурі, а закладається у попередні культурні періоди, що підтверджується творами української літератури бароко.

Список використаних джерел

1. Шуточные канты // Жемчужина причудливой формы. Фольклор и литературные памятники Украины / Общ. ред. и составления Н.М. Сулимы, Л.В. Ушкалова. – М.: Худож. лит., 2011. – 672 с.
2. Сулима Н.М., Ушкалов Л.В. Немеркнувший свет украинского барокко / Жемчужина причудливой формы. Фольклор и литературные памятники Украины / Общ. ред. и составления Н.М. Сулимы, Л.В. Ушкалова. – М.: Худож. лит., 2011. – 672 с.
3. Канты социальные, моралистические и другие // Жемчужина причудливой формы. Фольклор и литературные памятники Украины / Общ. ред. и составления Н.М. Сулимы, Л.В. Ушкалова. – М.: Худож. лит., 2011. – 672 с.

References

1. Shytochnue kantu // Jemchujuna prichudlivoy formu. Folklor I literaturnue pamyatniki Ukrainu / Obsh. red. I sostavleniya N.M. Sylimu, L.V. Ushkalova. – M.: Hudoj. Lit., 2011. – 672 s.
2. Sulima N.M., Ushkalov L.V. Nemerknushiy svet ukrainskogo barokko / Jemchujuna prichudlivoy formu. Folklor I literaturnue pamyatniki Ukrainu / Obsh. red. I sostavleniya N.M. Sylimu, L.V. Ushkalova. – M.: Hudoj. Lit., 2011. – 672 s.
3. Kantu socialnue, moralisticheskie I drugie / Jemchujuna prichudlivoy formu. Folklor I literaturnue pamyatniki Ukrainu / Obsh. red. I sostavleniya N.M. Sylimu, L.V. Ushkalova. – M.: Hudoj. Lit., 2011. – 672 s.